

JUDAICA-BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Postgiro 259272

Jaargang 2, Nummer 3

Tewet/Sjewat 5749 - Januari 1989

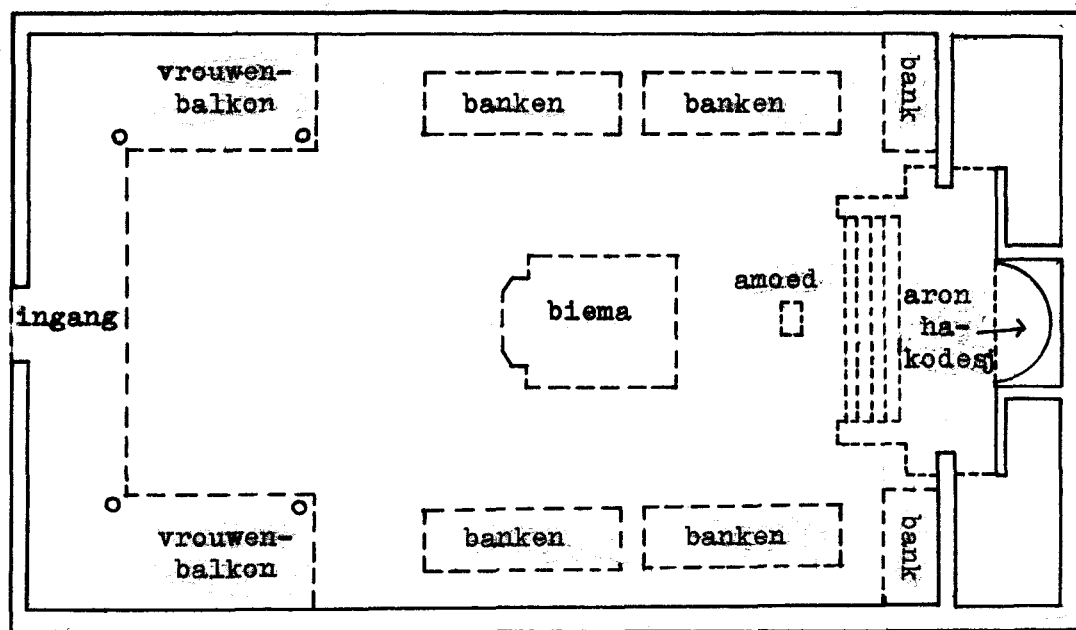
EEN BEZOEK AAN DE SYNAGOGE

Sietske Chayon-Bosgraaf
Peter van 't Riet

De restauratie van de synagoge van Zwolle is haar derde fase ingegaan. Het ziet er naar uit, dat over korte tijd het gebouw geheel hersteld haar deuren kan openzetten om de bevolking van Zwolle en omgeving voor allerlei activiteiten te ontvangen. Men zal dan een synagoge aantreffen die nog zeer veel van haar oorspronkelijke staat bewaard heeft. Het bezoeken van de synagoge alleen al om er rondgeleid te worden, zal zeker de moeite van het ondernemen waard zijn. We hebben uit de vele dingen die over de Zwolse synagoge te vertellen zijn een aantal aspecten genomen voor het onderstaande artikel, aspecten die men in alle orthodoxe synagogen zal aantreffen. We hebben daarbij dankbaar gebruik gemaakt van de aantekeningen, die Mevr. A. Vleesblok-de Vries gemaakt heeft ten behoeve van de rondleidingen, welke zij vroeger in de synagoge hield. Aantekeningen die zij ons ter hand stelde om te kunnen gebruiken ten behoeve van toekomstige bezoekers.

De synagoge

Het woord 'synagoge' is een Grieks woord, dat 'verzameling' of 'vergadering' betekent. In het Hebreeuws heet de synagoge 'beth ha-keneseth', ofwel 'huis van samenkomst'. In het Jiddisch wordt de synagoge 'sjoel' genoemd, van het Duitse woord 'Schule'. Deze aanduiding wijst op de synagoge als

Plattegrond van de grote synagogale ruimte in de Zwolse synagoge.

plaats van het 'lernen', het leerhuis. In sjoel komen de Joden samen om hun gebeden uit te spreken en voor de lezing van de Tora in de gemeente. In de sjoel houden jongens hun pet op en mannen hun hoed. Vaak draagt men een kiepa of keppeltje. Terwijl bij niet-Joden het ontbloten van het hoofd een teken van eerbied is, is het bij de Joden juist omgekeerd. Zij moeten als het ware letterlijk voelen, dat er een hogere, goddelijke macht boven hen is.

Het leerhuis

Als Joden samen zijn wordt er geleerd. Men leest naar gelang van de ontwikkeling op joods gebied uit de Pentateuch (de Geschrevene Tora), Tenach (de Hebreeuwse Bijbel), de kommentaren van Rashi (een middeleeuwse rabbijn), of de Sjoelchan Aroech (wetskodex van Joseef Karo uit het begin van de 16e eeuw). Of men studeert uit de Misjna (de wetskodex die het hart van de Talmoed vormt) of uit de Talmoed (Misjna met kommentaar). Daarnaast zijn er vele andere geschriften, waaronder kommentaren op de Bijbel. Dit lernen gebeurt in het 'leervertrek', ofwel 'beth ha-midrassj'. Dit vertrek was vroeger dag en nacht open. Er zaten altijd mensen te lernen. Het was als het ware een openbare leeszaal. Studie en kennis zijn in het Jodendom altijd zeer belangrijk geweest. De Jood wordt er zich zijn Jodendom door bewust, een Jodendom dat van geslacht op geslacht werd doorgegeven. Vandaar dat het woordje 'sjoel' zo toepasselijk is.

Het Hebreeuws

In de synagoge treft men op tal van plaatsen teksten aan in het Hebreeuws. Sinds oude tijden is het Hebreeuws de gebedstaal, die gebruikt wordt in de hele Diaspora (Verstrooiing). De rabbijnen hebben al heel vroeg ingezien, hoe belangrijk het handhaven van een gemeenschappelijke taal was voor de overleving van het Jodendom in een niet-joodse wereld. Vandaag is het Hebreeuws (Ivriet) weer de hoofdtal in Israël en naast vele andere talen de algemeen gangbare spreektaal. Het Hebreeuws wordt van rechts naar links geschreven met behulp van oude Aramese schrifttekens, die alleen medeklinkers aanduiden. De klinkers moet men uit het hoofd toevoegen. In boeken treft men vaak wel extra tekentjes voor de klinkers aan, maar de teksten die men in de synagoge ziet afgebeeld hebben dat in het algemeen niet. Men treft dergelijke teksten aan op de voorgevel, boven de heilige ark, op de voorhangsels en op diverse andere plaatsen.

De aron ha-kodesj of heilige ark

Als men de eigenlijke synagoge, de zaal waar de gebedsdiensten worden gehouden, betreedt, dan ziet men om te beginnen aan de oostelijke muur een mooi geborduurd gordijn hangen, in het Hebreeuws 'paroet' genoemd. Dat gordijn hangt voor een grote kast, de 'aron ha-kodesj', ofwel de heilige ark. In deze kast worden de Tora-rollen bewaard, waaruit iedere sjabbat, op de feestdagen en ook op sommige andere dagen wordt voorgelezen. Dit voorlezen noemt men

'lajenen'. Als de ark opengaat, kan men de Tora-rollen zien. Zij zijn bekleed met prachtige mantels van fluweel of zijde. Er hangt vaak een zilveren schild om en een 'jad'. Het woord 'jad' betekent 'hand'. Een jad is dan ook een zilveren stokje waarvan het uiteinde de vorm heeft van een handje. Het dient om bij het lajenen de tekst aan te wijzen. Op de Tora-rollen zijn vaak nog kronen of torens van zilver geplaatst. De Tora-rollen zijn zo mooi versierd, omdat de Tora het mooiste is, wat de Joden hebben. Het is als het ware de grondwet van Gods koningschap over Israël en de wereld, door God aan Mozes gegeven op Sinai. Vandaar ook dat men op de mantels van de Tora-rollen vaak koninklijke symbolen ziet afgebeeld zoals kronen en leeuwen.

De sefer Tora of Tora-rol

De Tora-rol, in het Hebreeuws 'Sefer Tora' genoemd, wordt vervaardigd van perkament, dat bereid is uit de huid van ritueel geoorloofde koeën. De ongeveer 40 stukken perkament worden met speciale pezen, eveneens van ritueel geoorloofde koeën, aan elkaar genaaid tot een lange strook, die kan worden opgerold aan twee stokken. Een Tora-rol bevat de vijf boeken van Mozes (Genesis t/m Deuteronomium) en wordt van rechts naar links beschreven. Dit gebeurt door speciaal daarvoor opgeleide en aangestelde personen. Ze wordt geschreven met een pen die gemaakt is van een ganze- of kalkoeneveer. Het schrijven moet zeer zorgvuldig gebeuren, want in een Tora-rol mag geen enkel foutje voorkomen. Bij het eerste hoofdstuk van Genesis wordt het perkament aan de rechter stok gebonden, bij het laatste hoofdstuk van Deuteronomium aan de linker stok. De stokken zijn aan de onderkant voorzien van handvaten, zodat de rol zonder die te beschadigen kan worden opgerold. Eerbied en zorg worden aan de behandeling en aan het opbergen besteed. Versieringen als mantels, schilden en kronen worden door gemeenteleden of door joodse verenigingen als geschenk gegeven en de Tora wordt als een koningin in de sjoel ontvangen.

De gebedsrichting

De aron ha-kodesj of heilige ark, de kast waarin de Tora-rollen zijn opgeborgen, staat altijd aan de oost- of zuid-oostkant van de synagoge. Dat is de richting waarin de Joden staan bij het gebed. Het is de richting waarin Jeruzalem ligt, de plaats waar vroeger de tempel stond. Joden over de gehele wereld staan, als ze hun gebed uitspreken, met hun gezicht naar het joodse land en in het joodse land staan ze met hun gezicht naar Jeruzalem, en in Jeruzalem naar de 'westelijke muur'. Dit is momenteel de heiligste plaats van het joodse volk, een stuk van de westmuur van de tempel, het enige wat van de tempel is overgebleven.

Het lajenen of lezen uit de Tora

Voor de ark treft men een lessenaar aan, 'amoed' genaamd, tijdens de dienst gebruikt door de voorzanger (chazan). In het midden van de synagoge staat verder de biema, een verhoging met een tafel erop. In kleine synagogen waarin

voor een verhoging geen ruimte is, zoals in de Zwolse bij-sjoel, is een tafel voldoende. Op de biema wordt tijdens de dienst de Tora-rol gelegd om er uit voor te lezen. Dit lezen gebeurt in de vorm van een nogal omvangrijk ritueel, waarbij vele gemeenteleden betrokken zijn. Het eigenlijke hardop voorlezen van de Tora-tekst wordt echter door de koree gedaan (het woord 'koree' zou men kunnen vertalen met 'uitroeper' of 'omroeper'). Elke voorlezing wordt volbracht door de Tora-rol op te heffen onder het gezamenlijk uitspreken van de woorden: "Dit is de leer door Mozes aan de kinderen van Israël voorgelegd" (Deut. 4:44).

De banken

De banken in de Zwolse synagoge staan in de oude synagogale opstelling, dat wil zeggen dat zij om de biema heen geschaard zijn. Zo wordt het mogelijk zowel staande het gebed te zeggen met het gezicht in richting van Jeruzalem (men keert zich tussen de zijbanken een kwartslag), als zittend de Tora-lezing te horen en te zien. Verder is er nog een bijzondere bank links vooraan voor de Opperrabbijn en een afzonderlijke plaats voor de parnas. De parnas of gabbaj is iemand uit de gemeente, die tijdens de dienst de zogenaamde mitswoet (taken of erefuncties) uitdeelt aan de aanwezigen. Zo kan men door hem de 'mitswa ets chajim' toebedeeld krijgen. Men moet dan op een bepaald moment tijdens het ritueel op de biema de Tora-rol van boven aan de stokken vasthouden (ets = hout of boom, chajim = leven, ets chajim = boom des levens). Als men een mitswa volbracht heeft, gaat men naar de parnas toe, geeft hem de hand en bedankt men hem voor de mitswa. Verder is er in de grote sjoel van de Zwolse synagoge nog een speciale bank tegen de voorkant van de biema. Dat is de bank van het bestuur van de Joodse Gemeente.

Het vrouwenbalkon

Opmerkelijk in elke orthodoxe synagoge is het hek of gordijn dat de gebedsruimte afscheidt van de ruimte voor de vrouwen, vaak - zoals in de synagoge van Zwolle - gesitueerd op een balkon. Hoewel de scheiding tussen mannen en vrouwen in vele kerken nog niet eens zo lang tot het verleden behoort, geven vele niet-joodse bezoekers van de synagoge te kennen de scheiding van mannen en vrouwen tijdens de eredienst vreemd te vinden. Vaak denkt men dat deze scheiding voortkomt uit de idee van de minderwaardigheid van de vrouw. Dit is echter in het geheel niet het geval. De rol van de vrouw wordt in het Jodendom hoog gewaardeerd met name ook in godsdienstig opzicht. Wel is er sprake van een vrij strikte verdeling van taken, waarbij de godsdienstige plichten met betrekking tot de publieke eredienst vooral voor de man zijn en die met betrekking tot het huiselijk leven vooral voor de vrouw. Men moet zich daarbij realiseren dat de joodse godsdienst als het ware begint in het huisgezin. "De vrouw is het huis," luidt het in de joodse traditie. Zij is degene die het huis draagt, de sfeer erin schept en bij de huisgenoten het Jodendom bewust maakt door haar toewijding en enthousiasme. De godsdienstige opvoeding van de kinderen ligt vooral bij haar. Daarbij komt dat het huiselijk leven van

orthodox-levende Joden een en al godsdienst is. Men denke slechts aan de kosjere keuken. Men kan gerust stellen dat in het orthodoxe Jodendom de vrouw de spil is, waar het hele huiselijke leven om draait.

De publieke eredienst daarentegen is voornamelijk een zaak voor de man. Vrouwen mogen de eredienst wel bijwonen, maar alleen als dit niet ten koste gaat van de godsdienst in huis. Voor vele niet-Joden, die de publieke eredienst als het belangrijkste aspect van de godsdienst zien, is deze situatie moeilijk te begrijpen. Daarbij komt dat zij ook het karakter van de joodse eredienst lang niet altijd doorgronden. De eredienst in de synagoge bestaat als het ware uit twee polen. De ene is die van de liturgie, soms ernstig, soms lichtvoetig, maar altijd gedisciplineerd. De andere pool is die van de sociale ontmoeting, vaak rumoerig en gezellig aanwezig, soms wegebbend terwille van de liturgische aandacht. Terwijl de liturgie voortgaat, spreekt men elkaar, en niet alleen maar fluisterend! Vaak merkt men tijdens een synagogale dienst de spanning die er bestaat tussen de plechtigheid van de liturgie en de ongedwongenheid van de gesprekken en het heen en weer geloop. Wie de ordelijke ernst en de eerbiedige stilte in niet-joodse kerken gewend is, kan zich de sfeer van de synagogale gebedsdienst nauwelijks voorstellen. Wat men zich wellicht wel kan voorstellen, is dat de rabbijnen het, om een al te grote gezelligheid tijdens de dienst te voorkomen, op een bepaald moment beter geacht hebben mannen en vrouwen tijdens de eredienst van elkaar gescheiden te houden. Het motief is daarbij niet geweest de vrouwen te behandelen als tweederangs wezens, maar de aandacht en concentratie van de mannen terwille van de gebedsdienst te vergroten. Overigens is in de Zwolse synagoge het vrouwenbalkon na de Tweede Wereldoorlog niet meer gebruikt. Mannen en vrouwen zitten nog steeds gescheiden, maar wel bij elkaar in dezelfde ruimte.

Tot besluit

Er zou nog veel meer te vertellen zijn over de synagoge en speciaal die van Zwolle. We moeten het terwille van de ruimte hierbij laten. Wie met een groep belangstellenden (minimaal 15 personen) een bezoek zou willen brengen aan de synagoge en een toelichting zou willen krijgen, kan contact opnemen met de Heer H.I. Kan, Secretaris van de Joodse Gemeente van Zwolle, tel. 038-535023, of met Peter van 't Riet, Voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle, tel. 038-536647.

Literatuur

Gebruik werd gemaakt van o.a. het boek 'Jom Jom' van D. Hausdorff, uitgegeven door het Nederlands-Israëlietisch Kerkgenootschap te Amsterdam. Veel informatie kan men ook vinden in: 'Joodse Riten en Symbolen' van Rabbijn S. Ph. de Vries Mzn., uitgegeven bij de Arbeiderspers te Amsterdam.

MEDEDELING: Cursusdeelnemers wordt verzocht te letten op enkele wijzigingen in de cursusdata. Zie de Judaica-agenda.

AGENDA 1988-1989 OPGESTELD DOOR DE STICHTING JUDAICA ZWOLLE

- ma 02/01 Cursus Hebreeuws 2, 8e avond
di 03/01 Vrij Leerhuis 1, 7e avond
do 05/01 Cursus Hebreeuws 1, 9e avond
- ma 09/01 Vrij Leerhuis 2, 6e avond
do 12/01 Leerhuiscursus Jae, 8e avond
- ma 16/01 Cursus Hebreeuws 2, 9e avond
di 17/01 Vrij Leerhuis 1, 8e avond
do 19/01 Cursus Hebreeuws 1, 10e avond
Werkgroep Kerk en Israël, Herv. en Geref. Kerk
Zwolle, Mevr. Drs. D. van Uden over
'Gerechtigheid'. Tijd: 19.45 uur. Plaats: Kerkelijk
Centrum De Hoeksteen, hoek Waallaan-Scheldelaan.
- za 21/01 Toe Bisjwat (Nieuwjaar der Bomen)
- zo 22/01 Opening door de heer Max Hamburger van de
tentoonstelling 'Zesmaal zonder titel en één
naamloos', zeven tekeningen en schilderijen over de
Holocaust van de zwolse kunstenaar Henk Heideveld.
Tijd: 15.00 uur. Plaats: De Librije,
Broerenkerkplein 15, Zwolle (zie pag.8).
- ma 23/01 Vrij Leerhuis 2, 7e avond
do 26/01 Leerhuiscursus Jae, 9e avond
- ma 30/01 Cursus Hebreeuws 2, 10e avond
di 31/01 Vrij Leerhuis 1, 9e avond
wo 01/02 Toneelstuk 'Teibele en haar Duivel' van Isaac
Bashewis Singer uitgevoerd door het Raamtheater
onder regie van Joseph Millo, Schouwburg Odeon,
Blijmarkt 25, Zwolle (zie pag. 8). Tijd: onbekend.
- do 02/02 Cursus Hebreeuws 1, 11e avond
- ma 06/02 Vrij Leerhuis 2, 8e avond
di 07/02 Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Kampen, 'Het
nieuwe Joods-Historisch Museum', lezing met dia's
door Mevr. Drs. F. Püttmann, Zaal De Hanzestad,
Oudestraat 135, Kampen, 20.00 uur.
- do 09/02 Leerhuiscursus Jae, 10e avond
- ma 13/02 Cursus Hebreeuws 2, 11e avond
di 14/02 Vrij Leerhuis 1, 10e avond
do 16/02 Cursus Hebreeuws 1, 12e avond
Werkgroep Kerk en Israël, Herv. en Geref. Kerk
Zwolle, de heer W.A.C. Withlau over 'Het verbond'.
Tijd: 19.45 uur. Plaats: Kerkelijk Centrum De
Hoeksteen, hoek Waallaan-Scheldelaan.
- ma 20/02 Vrij Leerhuis 2, 9e avond
do 23/02 Leerhuiscursus Jae, 11e avond
- ma 27/02 Cursus Hebreeuws 2, 12e avond
di 28/02 Vrij Leerhuis 1, 11e avond
do 02/03 Cursus Hebreeuws 1, 13e avond

- ma 06/03 Vrij Leerhuis 2, 10e avond
do 09/03 Leerhuiscursus Jae, 12e avond
Werkgroep Kerk en Israël, Herv. en Geref. Kerk
Zwolle, Drs. N. de Wilde over 'Vrede'. Tijd: 19.45
uur. Plaats: Kerkelijk Centrum De Hoeksteen, hoek
Waallaan-Scheldelaan.
- ma 13/03 Cursus Hebreeuws 2, 13e avond
di 14/03 Vrij Leerhuis 1, 12e avond
do 16/03 Cursus Hebreeuws 1, 14e avond
- ma 20/03 Vastendag van Esther
di 21/03 Poeriem (Lotenfeest)
do 23/03 Leerhuiscursus Jae (inhaalavond 01/12/88)
- di 28/03 Vrij Leerhuis 1, reserve avond
do 30/03 Cursus Hebreeuws 1, 15e avond
- ma 03/04 Vrij Leerhuis 2, 11e avond
do 06/04 Leerhuiscursus Jae, reserve avond
- ma 10/04 Cursus Hebreeuws 2, 14e avond
di 11/04 Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Kampen,
Jaarvergadering. De heren Brinkman uit Kampen
zullen vertellen over hun verblijf in Israël en
daarbij dia's vertonen. Tijd: 20.00 uur. Plaats:
Zaal De Hanzestad, Oudestraat 135, Kampen.
- do 13/04 Cursus Hebreeuws 1, 16e avond
- ma 17/04 Vrij Leerhuis 2, 12e avond
do 20/04 Pesach (Paasfeest) 1e dag
vr 21/04 Pesach 2e dag
- ma 24/04 Cursus Hebreeuws 2, 15e avond
wo 26/04 Pesach 7e dag
do 27/04 Pesach 8e dag

VIDEO-AANWINSTEN

- '40 Jahre Israel - Ideal und Wirklichkeit'. Documentaire over het veertigjarige bestaan van Israël (S0049, 30 min, Duits).
- 'Wenn ihr wollt, ist es kein Märchen'. Documentaire over de ontstaansgeschiedenis van de staat Israël, vanaf het begin van het Zionisme totaan de onafhankelijkheidsoorlog (S0050, 90 min, Duits).
- Yentl, Amerikaanse speelfilm uit 1983 onder regie van Barbra Streisand naar een verhaal van Isaac Bashevis Singer (185 min, Nederlands).

| Mocht u niet aan een van onze cursussen deelnemen, |
| maar wel geïnteresseerd zijn in toezending van het |
| Judaica-bulletin, dan kunt u donateur worden van de |
| Stichting Judaica Zwolle. Tegen een bijdrage van |
| tenminste f 10,- per jaar krijgt u het bulletin |
| ongeveer vier maal per jaar toegezonden. |
| Ons gironummer is: 259272. |

HENK HEIDEVELD EXPOSEERT WERK OVER HOLOCAUST

Op zondag 22 januari 1989 om 15.00 uur wordt in de Librije aan het Broerenkerkplein in Zwolle een bijzondere tentoonstelling geopend. Van dan tot en met 19 februari worden er zeven werken van Henk Heideveld tentoongesteld. Daarin doet de Zwolse kunstenaar 'een beeldende poging het onuitbeeldbare van de Holocaust te benadrukken'. Dat de creatie van deze zeven werken Heideveld niet gemakkelijk is afgegaan, blijkt uit de uitgebreide verantwoording van deze tentoonstelling, die de kunstenaar aflegt in het begeleidende Informatieblad van de Librije. Aan de hand van gedachten van de Frans-joodse filosoof Emmanuel Levinas en de Amerikaans-joodse schrijver Elie Wiesel, maar ook met verwijzing naar christelijke theologen als Prof. Dr. G. van der Leeuw en Hans Küng en met aanhaling van een aantal andere kunstbeschouwers komt Heideveld tot de konklusie dat het in zijn uitbeelding van het onuitbeeldbare van de Holocaust uiteindelijk gaat om een streven naar zin. 'Een streven, niet meer en niet minder.' Wie de tentoonstelling bezoekt, doet er voor een beter begrip goed aan ook deze verantwoording te lezen. Openingstijden: dagelijks van 10.00-17.00 uur, op zon- en feestdagen van 13.00-17.00 uur.

'TEIBELE' IN ODEON

Op woensdag 1 februari 1989 zal in Schouwburg Odeon in Zwolle het Raamtheater een opvoering geven van het toneelstuk 'Teibele en haar Duivel'. Het stuk is een bewerking van het verhaal 'Teibele and her Demon', dat in 1964 verscheen in de bundel 'Short Friday and Other Stories' van de amerikaans-joodse schrijver en Nobelprijswinnaar Isaac Bashevis Singer. In 1978 maakte Singer er in samenwerking met Eve Friedman een toneelstuk van.

Het is een geestige, wonderlijke love-story, vol speelse sensualiteit en ontroerende tragiek, over de liefde van de beeldschone 'onbestorven' weduwe Teibele en de sjofele hulponderwijzer Alchonon, die haar 's nachts als de wellustige demon Hurmizah komt opzoeken. Bedreigt Alchonon Teibele uit liefde, of laat Teibele zich maar al te graag betoveren? Is hun liefde een hemels spel, of een brandende passie die ze op klaarlichte dag niet kunnen tonen?

Singer werd in 1904 in het Poolse Radzymin geboren als zoon van een geleerde chassidische rebbe met een zeer vroom mystiek geloof. Zijn moeder kwam uit een rabbijnengezin, maar bekeek het Jodendom met een veel nuchterder oog. Het is precies tussen deze twee polen dat Singers Jood zijn zich beweegt: een grote hang naar mystiek en oeroude tradities, maar niet zonder een flinke dosis realiteitszin en ironische afstandelijkheid. In 1935 emigreert hij naar Amerika en publiceert van dan af aan een omvangrijk oeuvre, waarvan inmiddels vele titels in het Nederlands zijn vertaald. In 1978 werd hem de Nobelprijs voor de literatuur toegekend.

Het toneelstuk wordt opgevoerd door het Raamtheater onder regie van de israëlich-duitse regisseur, auteur, vertaler en acteur Joseph Millo, die vanaf 1946 betrokken was bij de bouw van vele theaters in Israël. Wilt u weten hoe laat de voorstelling begint, belt u dan even Odeon: 038-218500.